

**MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETI EGYETEM
DOKTORI ISKOLA**

**A 16–18. SZÁZADI, BŐRBORÍTÁSÚ TÁROLÓESZKÖZÖK (TOKOK)
KÉSZÍTÉSTECHNIKAI ELEMZÉSE, TÖRTÉNETI KUTATÁSA
AZ ESTERHÁZY-KINCSTÁR MŰTÁRGYAINAK TÜKRÉBEN**

DLA értekezés tézisei

**Darabos Edit
2022**

**Témavezető: Dr. Orosz Katalin DLA
Konzulens: Dr. Sebestyén Zoltán PhD (Mestermunka)**

A KUTATÁS CÉLKITÚZÉSEI

Az iparművészet tárgyi emlékei között kevés figyelem jut a történeti bőrtárgyaknak. Még inkább igaz ez a bőrborítású tokokra, melyek dísz tárgyak, órák, mérő- és tudományos eszközök tárolására szolgáltak, s a legtöbb iparművészeti gyűjteményben megtalálhatók. A 16–18. századi bőrborítású tokok azonban nem csupán különleges formájuk és aranyozott díszítményeik alapján tarthatnak érdeklődésre számot, hanem a hozzájuk tartozó tárgyakra vonatkozóan is kiegészítő információval szolgálnak. A forrásközlések és a fennmaradt analógiák tükrében különösen azok a darabok érdemelnek figyelmet, melyek a főúri, uralkodói kincstárak dísz tárgyaihoz tartoznak.

Kutatásaim alapját az egyetlen fennmaradt magyar főúri kincstárhoz, az Esterházy-kincstárhoz köthető több éves restaurátori munkám képezte, melyet történeti és művelődéstörténeti kutatás egészített ki, feldolgozva az értekezés tárgyára vonatkozó levéltári anyagot és a kapcsolódó külföldi analógiákat.

A doktori értekezés a bőrborítású tokokat komplex megközelítésben, és a maga sajátos közegében, a reneszánsz és kora újkori kincstárak (*Schatzkammer*, *Kunstammer*) kontextusában, valamint tárgytörténeti, mesterségtörténeti és készítéstechnikai szempontok (a legfontosabb típusok, tárgyalató anyagok) alapján tárgyalja. A tárgytipushoz kapcsolódó mesterségtörténeti kutatásban a mesterség augsburgi előfordulásának problémáját helyeztem előtérbe. A forrásalapú, levéltári kutatásokra épülő munkát a 16–18. századi, Augsburgban készült tok-analógiák gyűjtésével egészítettem ki.

VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

A 16–17. századi uralkodói és főúri kincstárak fennmaradt tok-anyagának felmérésére helyszíni kutatások segítségével tettem kísérletet. Az analógiák feldolgozásánál a tokok díszítéstechnikája, a kézi (bélyegzős) aranyozás szolgált kiindulópontként, mely azonos módon történt, mint a könyvkötéseké. A rézből, véséssel készült aranyozó bélyegzőket egyedi eszközöknek tekinthetjük, melyek jobbra a mester működésének helyszínén, egyéni megrendelésre készültek. Mivel a könyvkötéskutatás módszere – mely a könyveken látható egyező bélyegzőket méri fel és csoportosítja – éppen a bélyegzők egyediségén alapul, a módszert adoptálva vizsgáltam a tokokon látható aranyozó bélyegzőket. Az egyező (azonos méretű és minden részletében hasonló) bélyegzők segítségével felállítható csoportok egy-egy műhelyt vagy mestert jelölhetnek ki, még akkor is, ha mesternévhez nem köthetők. A kutatás során összevettem a különböző gyűjteményekben található tokok díszítésére használt aranyozó bélyegzőket, illetve csoportosítottam az azonos bélyegzővel díszített tokokat.

A DISSZERTÁCIÓ FELÉPÍTÉSE

A disszertáció első és második részében ismertetem a kutatás alapjait és kiindulópontjait. A második rész a famagú, bőrrel borított, kézi aranyozással díszített tokok fejlődési vonalát, előképeit, hasonló tárgytypusait, illetve a kézi aranyozás technikáit és eszközeit mutatja be. Ezen belül külön egység foglalkozik a kézi aranyozásnak a tokokon való megjelenésével, fő sajátosságaival, valamint a díszítésmód német területen való elterjedésével. A tárgytörténeti fejezetet rövid kutatástörténeti összefoglaló egészíti ki.

A disszertáció harmadik részében ismertetem a kutatás módszertanát, a felmért tárgyak körét, majd a tárolás típusai felől megközelítve mutatom be a reneszánsz és kora újkori kincstárakat. A disszertáció hangsúlyos részét képezi az Esterházy-kincstár kialakításának, valamint a tárolás módszerében bekövetkezett változásoknak az elemzése, illetve az inventáriumokban található dísz tárgyak és tokok beazonosítása.

A disszertáció negyedik része szorosan kapcsolódik a mesterség német, közelebbről augsburgi történetéhez, mivel a legnépesebb Esterházy-tokcsoport augsburgi dísz tárgyakhoz készült. A külföldi gyűjteményekben megismert tok-analógiák és a gazdag levéltári forrásanyag indokolták az augsburgi mesterségtörténeti kutatás eredményeinek külön tárgyalását és lehetőséget adtak két olyan augsburgi, tokkészítéssel foglalkozó család bemutatására, melynek tagjai több generáción keresztül (16–18. század folyamán) üzték a mesterséget.

Az ötödik részben kerülnek bemutatásra az Esterházy-kincstár tokjai, párhuzamba állítva a külföldi analógiákkal.

A disszertáció hatodik része a famagú tokok anyagait, szerkezeti megoldásait, készítésének sorrendjét ismerteti. Külön mutatom be a famag kialakításának módját és eszközeit, a borításra használt bőrtípusokat és az egyéb tárgyalkotó anyagokat.

A mesterség 18. századi történetének gazdag tárgyi anyagát képezik az Augsburgban készült evőeszközkészlet tokok; ezek készítése technikai és ikonográfiai elemzése zárja a disszertációt.

A disszertációt képjegyzék, az ábrák és táblázatok jegyzéke, irodalomjegyzék és a készítése technikai vizsgálatok jegyzőkönyvei egészítik ki.

A DOKTORI KUTATÁS LEGFONTOSABB EREDMÉNYEI

Mivel a disszertáció tárgya egy eddig kevésbé kutatott iparművészeti tárgycsoport, ezért kísérletet tettem a tárgy típus történeti fejlődésének bemutatására, a középkori „cuir bouilli” bőrtokoktól kezdve egészen a 19. században történt technikai és anyaghasználati változásokig. A készítése technikai elemzésbe olyan korabeli munkaeszközöket (bécsi Technisches Museum) is bevontam, melyek eddig nem voltak ismertek. A mesterséget a korabeli szakirodalom (legtöbbit használt forrásom Christoph Ernst Prediger *Der in aller heut zu Tag üblicher Arbeit wohl anweisende accurate Buchbinder und Futteralmacher I-IV*.

Anspach & Leipzig, 1741–1753 című munkája volt) tükrében is tárgyalom, ami megerősítette, hogy a korabeli leírások és a tárgyak vizsgálata együtt nyújtanak átfogó képet egy-egy tárgytypusról.

Az Esterházy-tokok kapcsán elsősorban azt tűztem ki célul, hogy minél átfogóbb módon mérjem fel a napjainkban múzeumként működő egykori uralkodói és főúri kincstárakat, a 16–17. századi alapítású uralkodói és fejedelmi kincstárak anyagában pedig helyszíni anyaggyűjtést végeztem. A tokok felmérésevel olyan, eddig nem vizsgált kapcsolatrendszer bontakozott ki, mely feltételezésem szerint a tárgyak gyűjteménybe kerüléséhez, származásához is szolgálhat információval, így – természetesen kritikai megközelítés mellett – forrásanyagként is felfogható. A vizsgálati módszerrel ugyanis olyan, egyező bélyegzővel díszített tokcsoportokat lehetett kialakítani, melyek több európai gyűjteményt kötnék össze. Emellett a disszertációban összefoglaló módon mutatom be a reneszánsz kori és koraujkori kincstárak tárolási megoldásait, prezentációját. Az inventáriumok leírásait elsősorban tárgytörténeti és készítése technikai kontextusban (az inventáriumokban közölt anyagok, díszítések) vizsgálom.

A fennmaradt analógiák nagy száma és a gazdag levéltári forrásanyag a mesterségtörténeti kutatás szűkítését indukálta, mely a mesterség egyik fontos központjának számító Augsburgot helyezi előtérbe. A céhtörténeti és a bibliográfiai anyaggyűjtés alapját az augsburgi Stadtarchiv 16–18. századi közigazgatási, adó- és katonai összeírásai képezték. A német levéltári kutatások segítségével sikerült egy augsburgi tokkészítő család, a Bruglocherek generációit bemutató egységet a disszertációba beépíteni, ami – jóllehet ez még nem a kutatás végső fázisa – fontos lépés lehet a mesterség feltérképezésében. A levéltári kutatómunka mellett, az augsburgi tokok összegyűjtése révén egy, a 17. század közepe és vége között működő, augsburgi ötvösöket ellátó műhely ténykedése vázolható fel, ahol jellegzetes bélyegzőkészletet használtak, s főúri, valamint egyházi megrendelőknek is dolgoztak. A levéltári források segítségével vázolom fel társadalmi és anyagi helyzetüket, összehasonlítva más, bőrrel dolgozó szakmákkal. A család tagjai az 1500-as évek közepétől a 18. század derekáig folyamatosan tokkészítőként dolgoztak a városban, s a fennmaradt iratok tanúsága szerint több ötvössel kapcsolatban álló, uralkodói, arisztokrata vagy egyházi megrendelőket ellátó műhelyt vagy műhelyeket működtettek. A levéltári források és a 17. századi augsburgi tok-analógiák összevetésével (melyekre tipikus aranyozó bélyegzőkészlet használata jellemző) kísérletet tettem a tokok és az azokat készítő lehetséges mesterek összekapcsolására is.

A disszertációban külön foglalkoztam a 18. századi evőeszköztokok meghatározásának problematikájával, a budapesti Iparművészeti Múzeumban őrzött darabok és a külföldi analógiák kapcsán. Bár ez a kutatási egység elsősorban a mesterség augsburgi történetéhez nyújt kiegészítést, a tokok jellegzetes díszítményeit ikonográfiai szempontból is elemzem, s ennek részeként bemutatom a lehetséges grafikai előképeket is.

A DISSZERTÁCIÓHOZ KAPCSOLÓDÓ MESTERMUNKA FONTOSABB EREDMÉNYEI

A sérült tokok konzerválását megelőző kezelési kísérleteket, illetve az anyagvizsgálatok eredményeit, valamint az Esterházy-kincstár tokjaival végzett konzerválási munkákat a disszertációhoz kapcsolódó *Mestermunká*ban mutatom be. A sérült Esterházy-tokok több száz darabból álló bőr- és fatöredékének rendszerezésével mintegy 37 tok volt formailag rekonstruálható, majd konzerválható. A munka eredményeképpen az összeállított tételek nagy része immár az eredetileg hozzájuk tartozó kincstári tárgyhoz társítható.

A többlépcsős anyagvizsgálat – rostmorfológiai vizsgálatok, zsugorodási hőmérséklet mérés, pásztázó elektronmikroszkóp, röntgen pordiffrakció (XRD), differenciális pásztázó kalorimetria (DSC), termogravimetria/tömegspektrometria (TG/MS) – a tokok bőrborításának állapotát, a kollagénrostok károsodásának mértékét, illetve a speciális körülmények (hő- és vízkárosodás, talajösszetevők) hatását szándékoztak felmérni. A borítóbőrök deformálódásainak mérséklésére konzerválási kísérleteket végeztem, melyek során összehasonlítottam a különböző mértékű és idejű párasítási kezeléseket hatásukat. A párasításnak a bőrre gyakorolt hatását mikroszkópos megfigyeléssel és elsősorban termoanalitikai módszerekkel vizsgáltuk (zsugorodási hőmérséklet mérés (T_s), termogravimetria/tömegspektrometria (TG/MS), más történeti bőrök és mesterségesen öregített bőrminták bevonásával. A bőrök eltérő mértékben reagáltak a kezelésekre, több vizsgálati mintánál a kollagén degradációja volt kimutatható. A degradálódás a restaurátorok által is elvégezhető vizsgálatokkal is detektálható volt, (mikroszkópos, zsugorodási hőmérsékletmérés) így a tervezett kezeléseket elõtt kockázatbecsléseként is használható.

A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK ÉS ELŐADÁSOK

- 2021 *Vergoldete Lederfutterale aus dem 16–18. Jahrhundert. Die Relevanz des Objekttyps in der Forschung zu Kunstkammern und Goldschmiedekunst* (Zentralinstitut für Kunstgeschichte, München, Online-Workshop)
Az Esterházy-kincstár ötvöstárgyainak bőrtokjai – nemzetközi analógiák és restaurálási lehetőségek (Online műhelykonferencia az Iparművészeti Múzeumban: Az Esterházy-kincstár restaurálásának és kutatásának újabb eredményei)
- 2020 *Futteralen über Löffel, Messer und Gabel von Silber...* Besteckfutterale aus dem 18. Jahrhundert im Budapester Kunstgewerbemuseum, *Ars Decorativa* 34 (2020): 33–66.
- 2017 *Historical or archaeological leather? An investigation on the condition of heat and moisture damaged, excavated leather items*, ICOM-CC 18th Triennial Conference, Copenhagen. (poszter, Brenner Rózával)
Töredéktől tárgyig. Súlyosan károsodott bőrtárgyak restaurálása, Iparművészeti Múzeum „Zárva tartás idejére” című előadás sorozat keretében;

- 2016 *Altera Theca continens*. A research into historical leather cases made for Esterházy Treasury items, *Ars Decorativa* 30 (2016): 29–51.
- 2013 *Menthetetlen?! Az Esterházy-kincstár ötvöstárgyaihoz tartozó, roncs állapotú tokok restaurálása*, I. ütem, XXXII. Nemzetközi Restaurátor Konferencia, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum (poszter, Brenner Rózával)
- 2011 *Ha bebújnánk a rostok közé*. Az Esterházy-kincstár ötvöstárgyaihoz tartozó, roncs állapotú tokok restaurálása, XXXI. Nemzetközi Restaurátor Konferencia (előadás, Brenner Rózával)